

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

V Yazı

1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan parlamentinin təsis iclasında da Fətəli xan Xoynun çıxışının əsas məzmunu o idi ki, Azərbaycan xalqı artıq milli bayrağı, milli ordusu, milli dili, milli demokratiyası və sair olan müstəqil bir dövlətdir: "Qüvvəmiz qəder vəzifəmizi ifa etdik. Hələ çox şey edə bilməmişik, amma bunu cürətlə deyə bilərik ki, hökumətin nöqsanları ilə bərabər yol göstərən işıqlı ulduzu bu şüar olmuşdur: *Millətin Hüququ, İstiqlali, Hürriyyəti*". 1 Xoylu parlamentdəki çıxışlarında Azərbaycanda milli-dini ayr-seçkililiyin olmasını da dəfələrlə bəyan etmişdir. O deyirdi ki, Azərbaycandakı Türk milləti heç bir zaman bu Vətəni özlerine tək övlad kimi görməyiblər. Bu baxımdan Azərbaycan Cümhuriyyəti türk, qeyri-türk bütün etniklər, etnoslar üçün Vətəndir və Milli İstiqlali hər bir kəs qorunmalıdır. O, deyirdi: "Hökumətin qabağında mühüm bir məsələ var isə de, o da istiqlalyyət məsələsidir. Bizim birinci məsələmiz budur. Buna diqqət edəcəyiz. Sizlərdə buraya hər bir yerdən gəlmiş olduğunuz onu göstərir ki, bu istiqlalyyət tək adamların dediyi olmayıb, bütün millətin xahişidir. Bir yerdə millətin xahişi olsa və o yerdə çalışsa, o millət azad olsa öz məqsədinə çatacaqdır".

Xoylu 1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycan Cümhuriyyətini Paris sülh konfransının iştirakçı dövlətlərinin (Fransa, İngiltərə, ABŞ və b.) tanımasını böyük sevincə qarşılıq və bununla bağlı parlamentdəki çıxışında demişdir: "Bu yalnız bizim üçün deyil, ümum Türk milləti və Türk ələmi üçün böyük bir bayramdır".3 Sovet Rusiyasının 27 aprel işğalından sonra Tiflisə gedən Xoylu iyunun 19-da rus-erməni terrorçuların tərəfindən şəhid edilmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə kimi, ilk dövrlərdə sosial-demokratizmə meyil göstərən Məhəmməd Əli Rəsulzadə-Rəsuloğlu (1882-1982) əmisi oğlu ilə birlikdə 1903-cü ildə "Türk gənc inqilabçılar dərnəyi"ni yaratmış, "Şərqi-Rus" qəzetinə birgə yazdıqları bir neçə məqalədə elm öyrənməyin vacibliyini də vurğulamışlar. Qafqazda ilk müsəlman sosial-demokrat "Hümmət" təşkilatını yaradanlardan biri olan Rəsuloğlu həmin dövrdə Bakıda fəaliyyət göstərən İ.V.Stalinlə Rəsulzadənin ilk görüşünün də təşkil etmişdir.4 Həmin görüşdə onlarla birgə əməkdaşlıq etmək istəyən Stalin, Vişinski kimi bolşeviklərlə sonuna qədər yollarının bir olmayacağını yaxşı anlayan əmioğulları bu məsələdə milli mövqə tutublar. Bunu, Rəsuloğlu da yazdığı xatirələrində təsdiqləmişdir: "O tarixlərdə çar rejimini dəvirmək üçün Qafqaziyada çalışan in-

Milli-demokratik ideya cərəyanı: türkçülük/azərbaycançılıq, çağdaşlıq və islamçılıq

qilabçı sosialistlər, bolşeviklər və menşeviklərlə təmas halında idik. Bu partiyaların üçü də bizi öz tərəflərinə çəkməyə çalışırdı, amma biz əsla yanaşmırdıq. Günün bir günü Stalin məni və Məhəmməd Əmin bəyi dəvət etdi və onlarla ittifaq etməmizi istədi. Biz ona bolşevik nəzəriyyə və ruhunun məmləkətimizin ruh və yaşayış tərzinə uyğunlaşmayacağını söyləyərək təklifini rədd etdik".

"Təkamül", "Yoldaş" kimi qəzetlərə yazdığı məqalələrində Rəsuloğlunun millət, milliyyət, sosial-demokra-

suloğlu İstanbulda "Yeni Kafkasya", "Azəri-türk", "Odlu Yurd" məcmuələri, daha sonra da Ə.Cəfəroğlunun nəşr etdiyi "Yurd bilgisi" ilə əməkdaşlıq etmişdir.

O, 1950-ci illərdə Ankaradakı "Azərbaycan", 1960-cı illərdə isə Almaniyadakı "Müsavət" jurnalına məqalələr yazmışdır. Onun hekayələri, şeirləri və uşaqlara aid nağılları da vardır.

İlk müsəlman

də sevdiyi bir ad var – "millət". O, yazırdı:

Millətimdən çəkməyəm əl, xarü zar olsam da mən, Dönməyəm əzimdən hərgiz tarimar olsam da mən.

"Təkamül", "Yoldaş" kimi qəzetlərə yazdığı məqalələrində Rəsuloğlunun millət, milliyyət, sosial-demokratiya aid baxışları əmisi oğlu Rəsulzadədən çox da fərqlənmirdi. "Hümmət" in fəaliyyəti Çarlıq tərəfindən qadağan olduqdan sonra (1907) əksər "hümmətçilər", o cümlədən Rəsulzadə Qacarlar dövlətinə gedərək buradakı məşrutiyət hərəkatına qoşulduqları halda, Bakıda qalan Rəsuloğlunun ən böyük xidmətlərindən biri də 1911-ci ilin oktyabrında Bakıda T.Nağioğlu və A.Kazımzadə ilə birlikdə "Müsavət" partiyasını yaratmasıdır

tiya aid baxışları əmisi oğlu Rəsulzadədən çox da fərqlənmirdi. "Hümmət" in fəaliyyəti Çarlıq tərəfindən qadağan olduqdan sonra (1907) əksər "hümmətçilər", o cümlədən Rəsulzadə Qacarlar dövlətinə gedərək buradakı məşrutiyət hərəkatına qoşulduqları halda, Bakıda qalan Rəsuloğlunun ən böyük xidmətlərindən biri də 1911-ci ilin oktyabrında Bakıda T.Nağioğlu və A.Kazımzadə ilə birlikdə "Müsavət" partiyasını yaratmasıdır.

Rəsulzadənin tövsiyəsi ilə yeni bir partiyanın yaranması barədə məlumat alan çar rejiminin polisleri 1912-ci ildə Rəsuloğlunun evində axtarış aparmışdır.7 Əslində polislərin maraqlandığı bəyannamə "Müsavət" in proqramı idi və orada partiyanın əsas ideyaları öz əksini tapmışdır. Artıq "Açıq söz" və digər qəzetlərdə milli ruhlu məqalələrə çıxış edən Rəsuloğlu sosial-demokratizmi deyil, daha çox müsəlman ruhlu türkçülük və islamçılıq ideyalarını təbliğ etməyə başlayır.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin elanından sonra Rəsuloğlu parla-

sial-demokrat təşkilatı "Hümmət" in fəallərindən olan Abbasqulu Kazımzadə (1882-1947) "Müsavət" in yaranmasında da yaxından iştirak etmişdir. 1918-1920-ci illərdə Milli Şuranın və Parlamentin üzvü olan Kazımzadənin rəhbərliyi ilə 1918-ci il oktyabrında "Türk ocağı" adlı mədəni-maarif cəmiyyəti yaradılıb. Cümhuriyyətin süqutundan sonra Lahıda həbs edilərək Moskvaya Butirka həbsxanasına göndərilən Kazımzadə M.Ə.Rəsuloğlu ilə birlikdə Qacarlar dövlətinə, oradan da İstanbulla üz tutmuşdur.

İstanbulda M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi milli təşkilat və jurnal-qəzetlərdə çalışan Kazımzadə 1930-cu illərdə Almaniyada yaşamış, "İstiqlal" və "Qurtuluş" jurnallarında Abbas Eldəniz imzası ilə məqalələr yazmışdır. İkinci Dünya müharibəsi başlayanda yenidən Türkiyəyə qayıdan Kazımzadə 1947-ci ildə İstanbulda vəfat etmişdir.

Əlabbas Müznib (1883-1938) Türk romantizminin (Azərbaycan) nümayəndəsi olmaqla yanaşı türkçülük, istiqlalçılıq, islamçılıq ideyalarını

da təbliğ etmişdir. "Hürriyyəti-bəşəriyyə" adlı ilk şeirlər kitabında o, Vətənin əsarəti altında qalması ilə heç cür barışmaq istəməyib, belə vaxtda rahat yeyib-yatmağı, arsız millət olub torpağı ədaya satmağı doğru saymamışdır. Müznib yazırdı:

Ey dəli könlüm, Vətəne ver rəvac, Heç rəvadımı verək qeyrə bac. Milli hökumət dilərik sadəcə, İstəmərik tərənəli təxtü tac.

Millətini "Leyla" adlandırıb, onu "Məcnun" gözündə görə Müznibin fikrincə, xalqın azadlığı uğrunda Vətəndən sürgün edilib və hər nə qədər miskin qalıb, qəmküsar olsa da, yenə

qövmələrin nəvələrindən olduğu da zənn edilir. Bu cürə zənniyatdan sərf-nəzər etdikdə bu gün Qafqasiyanın əhalisi üç qismə bölünür: 1) Əsil Qafqaz əhli; 2) Turanlılardan olan türk, tatar və monqollar; 3) "Ariya" qövmələrindən olan ruslar ilə ermənilər və iranlılar və sairə".11 Ona görə, Azərbaycan türklərinin millət kimi təşəkkülündə əsasən türk-tatarlar ilə yanaşı, türkləşmiş moğollar da iştirak ediblər.

O, yazırdı ki, 1900-cü illərdə Türk ziyalları Ə.Hüseynzadə və Ə.Ağaoğlu Qafqazdakı türk və islam balalarına türklüyünü, islamçılığını bildirmiş, yəni "həsb-i-nəsəbini öyrətmiş", "abavü əcdadını" tanıtmışdı.12 Ə.Hü-

seynzadə, Ə.Ağaoğlunun Quzey Azərbaycanda olmadığı bir dövrdə onların yolunu davam etdirən Ə.Müznib Türkçülük və İslamçılıq yolunu tutan əqidədaşları kimi hesab edirdi ki, millətin varlığı onun dilinin və adətlərinin qorunub saxlanılmasından və İslam dininə sahib çıxmasından asılıdır.

İslamlığa gəlincə, Müznib İslam dini və onun banisi Məhəmməd peyğəmbərin (s.) həyatı ilə bağlı məqalələr yazmış, Allah Rəsulundan bəhs edən "Muxtarnamə" romanını türkcəyə tərcümə etmişdir. Onun İslama dair ən dəyərli kitabı "Müxtəsər ənbiya və İslam tarixi"dir. Müznib Həzrət Məhəmmədə (s) həsr etdiyi "Mövlud" şeirində yazırdı ki, Peyğəmbərin (s) dünyaya gəlməsi ilə bu gün dünyada yeni əzəmətli bir tacidar doğmuşdur. Müznibin fikrincə, bununla da bəşəriyyətdə yeni bir başlanğıcın əsası qoyulmuş, insanlar Peyğəmbərin (s) yaydığı haqq dininə tapınmağa başlamışlar.

Fikrimizcə, Müznibin Məhəmməd peyğəmbərə (s) həsr etdiyi şeirləri arasında "İqrar-İman" i fəlsəfi-əxlaqi mənasına görə xüsusilə diqqətə layiqdir. O, bu şeirdə yazırdı ki, Peyğəmbərin (s) mövludu cəhalət və nadanlıq içində boğulan insanlar üçün nicat yolu olmuşdur. Onun fikrincə, Peyğəmbərin İslamı təbliğ etməsi ilə insanlar arasında bərabərlik, ədalət və azadlıq ideyaları yayılmış, bununla da onun dövründə artıq cəhalətdən əsər-ələmət qalmamışdı. Çünki Peyğəmbər (s) irqindən, cinsindən asılı olmayaraq bütün insanların bərabər olması ideyasını irəli sürmüşdü.15Ə.Müznibin fikrincə, o vaxta qədər ki, müsəlmanlar Peyğəmbərin (s) qoyduğu yol ilə gəldilər, onda bütün dünyada cahangir və məşhur oldular. Ancaq bu yoldan kənara çıxdıqdan sonra müsəlman dünyasında vəziyyət tamamilə dəyişdi.

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur